

ХАРКІВСЬКІ ВИСТАВКИ ДО 120-РІЧЧЯ ВІДКРИТТЯ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Віктор Аксьонов

кандидат історичних наук, зав. відділом археології
Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова,
ORCID 0000-0002-0648-0696, aksyonovviktor@gmail.com

Валерій Скирда

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID <http://orcid.org/0000-0001-7318-6166>

KHARKIV EXHIBITIONS DEDICATED TO THE 120TH OF THE DISCOVERY SALTOVO-MAYAKI CULTURE

Viktor Aksonov

PhD in History, Head of the Archaeology department at
N. F. Sumtsov Kharkiv Historical museum,
ORCID 0000-0002-0648-0696, aksyonovviktor@gmail.com

Valeriy Skyrda

V. N. Karazin Kharkiv National University,
ORCID <http://orcid.org/0000-0001-7318-6166>

1900 року вчителем гімназії В. О. Бабенко біля с. Верхній Салтів Вовчанського повіту Харківської губернії було відкрито середньовічний катакомбний могильник. Дана дата й стала відліком вивчення салтівської археологічної культури. З того часу й до наших днів ця культура стала візитівкою харківської археології, а Харків став центром де зосереджена найбільша в Україні кількість салтознавців. Завдяки їх багаторічним польовим дослідженням в музеях міста були зібрані потужні колекції артефактів салтівської культури. Яскравим підтвердженням цього факту слугують виставки проведені до 120-річчя з початку вивчення культури проведені в Харківському історичному музеї імені М. Ф. Сумцова та Музеї археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Виставка під назвою «Хозари, алани, болгари?» відкрилася у вересні 2020 р. у виставковому залі Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова (фото 1). На виставці представлені матеріали розкопок салтівських некрополів, що репрезентують три поховальні традиції – поховання у земляних склепах (катакомбах), поховання у звичайних ґрунтових ямах зі східною та західною орієнтовкою небіжчиків та поховання за обрядом кремачії. Ці поховальні традиції притаманні трьом етнічним групам, що приймали активну участь у створенні салтівської археологічної культури – аланам, праболгарам та тюрксько-угорським населенням, яке входило до угруповання хозар («кобар»).

Одна вітрина виставки присвячення історії відкриття та дослідженню Верхньо-Салтівського катакомбного могильника починаючи з відкриття його місцевим вчителем В.О. Бабенком до початку Другої світової війни. У вітрині представлені матеріали з розкопок харківських дослідників, отримані напередодні відкриття XII Археологічного з'їзду у Харкові (1902 р.), та друковані твори харківських науковців початку ХХ ст. за матеріалами розкопок 1900–1940 рр.

Окремий розділ виставки присвячено дослідженню Верхньо-Салтівського могильника у 1946–1948 рр. експедицією Харківського державного університету на чолі з професором С. А. Семеновим-Зусером та Кочетокської експедиції Інституту археології АН УССР на чолі з Д. Т. Березовцем.

Значна частина виставки присвячена результатам дослідження катакомбних могильників аланського населення салтівської культури біля с. Верхній Салтів, Старий Салтів та Рубіжне експедиціями музею на чолі зі співробітниками музею В. Г. Бородуліним та В. С. Аксьоновим у 1982–2018 рр. У вітринах представлений різноманітний спектр знахідок з поховальних комплексів середньовічних алан: прикраси, побутово-господарський інвентар, предмети озброєння та кінського спорядження, посуд. Зроблена реконструкція катакомбного поховання. Окрема частина виставки присвячена реконструкції вбрання салтівських жінок, враховуючи їх вік та соціальне положення. Значна увага на виставці зосереджена на дослідженнях салтівських пам'яток археологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: професора, доктора історичних наук В. К. Міхеєва, завідувача археологічної лабораторії університету А. К. Дегтяру, доцента, кандидата історичних наук В. В. Скирди.

Окремі розділи виставки присвячені відкриттю та дослідженню останніх років харківськими дослідниками (А. В. Кригановим, В. С. Аксьонов) ґрунтового праболгарського могильника біля с. Метайлівка (Нетайлівський могильник). У вітрині представлено посуд, арабські та візантійські монети, власні прикраси, предмети кінського спорядження та елементи поясної гарнітури раннього етапу салтівської культури (горизонт Столбіще – Старокорсунська 740–790 рр.).

Значне місце на виставці відведено для демонстрації артефактів, які походять з біритуального салтівського могильника біля с. Червона Гірка (відкритий А. В. Кригановим; досліджувався В. К. Міхеєвим, В. С. Аксьоновим, В. В. Скирдою) та невеликих кремаційних могильників, відкритих в останні роки на теренах Харківської області (Кицівка, Бобчанка, Суха Гомільша та інші).

В окремій вітрині представлені друковані твори представників сучасної харківської школи салтознавства: доктора історичних наук В. К. Міхеєва; кандидата історичних наук В. В. Колоди; доктора історичних наук О. О. Тортіки; доктора історичних наук О. Б. Бубенка та ін., а також друкована продукція, що висвітлює результати дослідження салтівських пам'яток харківськими археологами («Хазарский альманах», збірки «Салтово-маяцька археологічна культура», «Міхеєвський збірник»).

Музей археології ХНУ імені В. Н. Каразіна з 16 жовтня 2020 року по 6 січня 2021 року репрезентував старожитності салтівської культури на виставці «У пошуках археологічних пазлів» (фото 2). Переважна кількість артефактів, представлених на виставці, зберігається у фондах цього музею й була здобута університетськими археологами – С. А. Семеновим-Зусером, В. К. Міхеєвим, А. В. Кригановим, Н. В. Черніговою, В. В. Скирдою та І. В. Іськовим. Частина експонатів була надана В. В. Колодою з археологічної лабораторії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Розпочиналася виставка з демонстрації матеріалів, що репрезентують історію дослідження пам'яток салтівської культури харківськими археологами. Крім досягнень фахівців Харківського університету, був визначений внесок у розвиток хозарознавства науковців інших установ Харкова В. С. Аксьонова, О. О. Тортіки, В. І. Квітковського та Г. Є. Свистуна.

Артефакти, представлені на виставці «У пошуках археологічних пазлів», яскраво відтворювали різні сторони життя носіїв салтівської культури, які мешкали в басейні Сіверського Дінця в VIII–X століттях. Переважна частина експонатів була здобута під час розкопок Верхньосалтівського археологічного комплексу, кремаційного Сухогомольшанського, біритуального Червоногірського та ґрунтового Червоногусарівського могильників. Відвідувачі виставки отримали можливість ознайомитися з військовою справою салтівців, їх керамічним виробництвом, предметами ремесла, побуту й ювелірного мистецтва, озброєнням воїнів та обладунком коней тощо. Відеозапис екскурсії виставки «У пошуках археологічних пазлів: до 120-річчя відкриття салтівської культури» в Музеї археології ХНУ імені В. Н. Каразіна можна переглянути за посиланням: <https://www.youtube.com/wa>

tch?v=NlftFT5xrSw&fbclid=IwAR1D2QZYy386PydDY_R9WV-kL-fmUk3UCDtJTJ540mSXpBSEX9uDLLYkdOk.

У період між відкриттями обох виставок (18–20 вересня 2020 р.) на базі Історико-археологічного музею-заповідника «Верхній Салтів» харківськими хозарознавцями було проведено міжнародний польовий семінар присвячений 120-річчю відкриття салтівської культури. Під час роботи семінару були розглянуті основні результати й здобутки археологів щодо вивчення пам'яток салтівської культури, а також висвітлені існуючі проблеми й перспективи розвитку даного розділу археологічної науки.

Таким чином, заходи проведені в двох основних установах де зберігаються найбільш потужні колекції старожитностей салтівської культури яскраво продемонстрували досягнення харківських хозарознавців у цьому напрямку.

Дата подання матеріалу в редакцію – 25 жовтня 2021 р.